مجله اقتصادی
شماره‌های ۹ و ۱۰ آذر و دی ۱۳۹۳، صفحات ۳۰-۱۵

بررسی عملکرد ابزارهای تأمین مالی در سیستم بانکی ایران با تأکید بر مطالعه موردی سیستم بانکی استان‌های خوزستان و خراسان‌رضوی

اسما کریمی‌کیا
کارشناس‌ارشد مطالعات اقتصادی
Asmakarimi58@yahoo.com

در نظام بانکداری بدون ربا توزیع منابع بانک‌ها از طریق عقود اسلامی صورت می‌پذیرد. این عقود متضمن روش‌هایی اجرایی است که بانک‌ها می‌توانند تسهیلات مورد نیاز مشتریان را در چارچوب قراردادها و معاملات اسلامی تنظیم کنند، بنابراین در این مقاله در دوره زمانی (۱۳۹۱-۱۳۸۴) به مطالعه عملکرد ابزارهای تأمین مالی به تفکیک عقود در قلمروی مکانی ایران و استان خوزستان پرداخته شده است. همچنین پرداخت تسهیلات به بخش‌های مختلف اقتصادی و شاخص نسبت تسهیلات به سپرده با رتبه‌بندی استانی ارائه گردیده و جایگاه هر استان در دوره مزبور مشخص شده است. نتایج نشان می‌دهد که سهم عقود مشارکتی و سهم عقود مبادله‌ای روند افزایشی داشته، اگرچه در برخی سال‌های مورد بررسی نوسان قابل ملاحظه‌ای دیده می‌شود. در بعد دیگر این پژوهش نیز مطالعات و بررسی‌های شاخص‌های سنجش عملکرد بانکی نشان می‌دهد که جایگاه استان خوزستان و خراسان‌رضوی علیرغم موقعیت خاص استراتژیک و دارا بودن رتبه مناسب در تولید ناخالص داخلی و همچنین تراکم جمعیت در کشور در دوره مورد بررسی از نظر شاخص نسبت تسهیلات به سپرده در کشور همواره در رتبه‌های آخر و نامناسب قرار دارند.

واژه‌های کلیدی: ابزارهای تأمین مالی، عقود مشارکتی، عقود مبادله‌ای، شاخص نسبت تسهیلات به سپرده.

۱. مقدمه

در یک جامعه پویای اقتصادی، مصرف منابع به‌معنای به‌کارگیری آنها در فعالیت‌های اقتصادی جامعه اعم از تجاری و تولیدی است. مردم بخشی از درآمدهای خود را پس‌انداز می‌نمایند و هرچه میزان این پس‌اندازها بیشتر باشد توان بانک‌ها برای اعطای تسهیلات و در نتیجه سرمایه‌گذاری در انواع فعالیت‌های اقتصادی افزایش یافته و با افزایش تولید در جامعه رفاه نسبی مردم نیز با آن توسعه خواهد یافت. در سیستم بانکداری موارد مصارف منابع بانک‌ها بیشتر اعطای اعتبارات، وام‌های تولیدی و صنفی به اشخاص حقیقی و حقوقی، تنزیل اسناد تجاری و مشارکت در سرمایه مؤسسات تولیدی و خدماتی می‌باشد. اما در نظام بانکداری بدون ربا توزیع

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

منابع بانک‌ها از طریق عقود اسلامی[1] صورت می‌گیرد. بر اساس روش‌های تخصیص منابع در یک تقسیم‌بندی کلی به ۳ گروه قرض‌الحسنه، مبادله‌ای و مشارکتی تقسیم می‌شوند (محرابی، ۱۳۹۰). در این مقاله سعی شده است که عملکرد ابزارهای تأمین مالی به تفکیک عقود اسلامی در نظام بانکداری بدون ربا در دو استان خوزستان و خراسان‌رضوی بررسی و همچنین عملکرد سیستم بانکی از نظر شاخص تسهیلات به سپرده و اندازه فعالیت‌های اقتصادی مبتنی بر سیستم بانکی در دو استان مزبور مورد تحلیل قرار گیرد.

۲. ابزارهای پولی بانک‌های مرکزی

در سطح بین‌الملل، اهداف بانک‌های مرکزی محدودتر گردیده و اولویت اصلی به سیاست ثبات اقتصادی و مبارزه با تورم داخلی داده شده است. ابزارهای پولی بانک‌های مرکزی نیز به سمت ابزارهای غیرمستقیم حرکت کرده و برخی از وظایف بانک‌های مرکزی از آن تفکیک و به سایر دستگاه‌ها واگذار شده است.

الف) ابزارهای غیرمستقیم

- سپرده قانونی - تسهیلات دائمی - عملیات بازار باز

ب) ابزارهای مستقیم

تعیین سقف اعتباری (میزان تسهیلاتی که بانک می‌تواند پرداخت کند) که معایبی مانند جلوگیری از رشد واسطه‌گران مالی و بانکی و تخصیص نادرست منابع اعتباری را در پی دارد.

از دیدگاه دیگر می‌توان ابزارهای مالی را به ۲ گروه کمی و کیفی تقسیم کرد، ابزارهای کمی ابزارهایی هستند که حجم پول را تحت‌تأثیر قرار می‌دهند و مهم‌ترین آنها عبارتند از نرخ ذخیره قانونی، عملیات بازار باز و نرخ سود تسهیلات وسپرده‌ها.

ابزارهای کیفی ابزارهایی هستند که با هدف نحوه توزیع نقدینگی و تخصیص اعتبارهای بانکی میان بخش‌های اقتصادی اتخاذ می‌شوند. تعیین اولویت بخش‌ها در استفاده از اعتبارات بانکی، به‌کارگیری تذکرات و ترغیب‌های اخلاقی و اعمال نرخ‌های ترجیحی برای بخش‌های مختلف اقتصادی و جیره‌بندی بانک‌ها از مهم‌ترین این ابزارها به شمار می‌آیند.

---

۱. عقود اسلامی شامل قرض‌الحسنه، عقود مشارکتی (مضاربه، مشارکت حقوقی، مشارکت مدنی، سرمایه گذاری مستقیم و سلف) عقود مبادله‌ای (فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک و جعاله) و خرید دین می‌باشد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

۳. بررسی عملکرد مهم‌ترین ابزارهای پولی در ایران

در دهه ۶۰ به‌دلیل کسری بودجه دولت، کاهش درآمد نفتی و همچنین تحریم، سیاست سقف اعتباری عمده‌ترین سیاست بانک مرکزی بوده است و سایر ابزارهای پولی عملاً کارایی لازم را نداشته‌اند. سایر ابزارهای پولی مستقیم مانند نرخ سپرده و تسهیلات، خرید اوراق قرضه توسط بانک‌ها و همچنین تسهیلات تکلیفی به‌عنوان وسیله‌ای برای رشد اقتصادی در قالب تبصره‌های ۳ و ۴ بودجه، هر سال بانک‌های دولتی کشور را مجبور به پرداخت بخش عمده‌ای از منابع خود به دولت یا بخش‌های مورد نظر دولت در بخش خصوصی می‌نمود. به‌دلیل عدم کارایی این روش‌ها، در برنامه سوم و چهارم توسعه اقتصادی و اجتماعی به‌صورت تدریجی از میزان تسهیلات تکلیفی کاسته شد تا به صفر برسد (امیدی‌نژاد، ۱۳۸۷). بنابراین تا آغاز برنامه اول توسعه سال ۱۳۶۸، سیاست پولی و ابزارهای آن فقط محدود به ابزارهای مستقیم پولی، دخالت دولت در تخصیص اعتبارات، تخصیص ارز و چند نرخی کردن آن، حفظ نرخ ارز ثابت، کنترل نرخ بهره و قیمت‌ها بود. این سیاست‌ها موجب ایجاد بازار غیر رسمی کالاها، تخصیص غیربهینه اعتبارات، سرکوب مالی و کاهش کارایی اقتصادی گردید (مجتهد، ۱۳۸۷).

۴. بررسی تأثیر شاخص‌های عملکرد نظام بانکی بر تولید سرمایه‌گذاری

عوامل متعددی از قبیل متغیرهای پولی و مالی، سیاستی و ساختاری بر فرایند سرمایه‌گذاری و در نهایت رشد اقتصادی هر کشور تأثیر دارد. اکثر کشورهای در حال توسعه دارای مشکلات ساختاری اقتصادی هستند. بازار سرمایه در کشورهای توسعه‌یافته گسترش فراوانی یافته است، وجود بورس فعال و شرکت‌های سرمایه‌گذاری متعدد تأمین مالی، پروژه‌های سرمایه‌گذاری را بسیار تسهیل نموده و نقش بازار های پول و بانک‌های سنتی در این امر کاهش یافته است. اما با توجه به گسترش نیافتن بازار سرمایه در ایران امکان تأمین منابع کافی سرمایه‌گذاری برای مؤسسات اقتصادی از بازار سرمایه از طریق انتشار سهام و اوراق مشارکت وجود ندارد. علاوه براین تأمین این منابع از طریق بازارهای غیررسمی نیز به‌دلیل نرخ بهره بالا و ربوی بودن آن دشوار است.

سرمایه‌گذاری بخش‌های خصوصی در اقتصاد ایران نسبت به نرخ تورم حساس است زیرا نرخ تورم به‌عنوان متغیر جانشین نرخ بهره در بازارهای مالی عمل می‌کند؛ پس می‌توان در تحلیل حساسیت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، نرخ تورم را به‌منزله نرخ بهره در نظر گرفت. نرخ تورم لجام‌گسیخته بر سرمایه‌گذاری تأثیر منفی می‌گذارد و بخش تجاری و سودآوری اقتصاد را رونق می‌بخشد؛ زیرا با وجود تورم بالا سرمایه‌گذاری روی طرح‌های بلندمدت کاهش می‌یابد. از آنجایی که در ایران نرخ تورم در سطح بالایی قرار دارد به‌عنوان شاخص بی‌ثباتی اقتصادی تلقی می‌شود و انگیزه سرمایه‌گذاری را از بین می‌برد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

از آنجا که در اقتصاد کلان افزایش تورم منجر به بروز عوارض و نابسامانی اقتصادی تولیدکنندگان می‌شود، به این دلیل که اکثر شرکت‌های بزرگ به واردات کالا (تکنولوژی وارداتی) وابسته هستند، تأثیر بیشتری از تورم می‌پذیرند و قیمت تمام‌شده مواد اولیه بالا می‌رود و واحدهای صنعتی برای پرداخت بدهی به بانک‌ها با مشکل روبرو می‌شوند و این امر افزایش مطالبات معوق را منجر می‌شود.

مهم‌ترین معیار تعیین و اندازه‌گیری رشد اقتصادی: رشد سرمایه‌گذاری، رشد (GDP)[1] و یا رشد ارزش‌افزوده کل اقتصاد است. اکثر اقتصاددانان بر این باورند که عامل حیاتی در افزایش (GDP) و افزایش میزان سرمایه‌گذاری است که منجر به افزایش تولید می‌شود. اگر سهم صنعت در کشور به ۲۵ درصد تولید ناخالص داخلی برسد کشور وارد گروه کشورهای تازه‌صنعتی شده می‌شود. ایران با سهم ۱۶ درصد فاصله بسیاری با صنعتی شدن دارد. رشد سریع اقتصادی در کشورهای جنوب شرقی آسیا به‌دلیل استفاده گسترده از بازار سرمایه، استفاده از سرمایه‌گذاری خارجی و نسبت بالای سرمایه‌گذاری به GDP بوده، به‌طوری‌که نسبت سرمایه‌گذاری به تولید ناخالص داخلی این کشورها، ۳۵ درصد بوده است.

جدول ۱. وضعیت سهم سرمایه در تأمین مالی سرمایه‌گذاری جدید

درصد

عنوان	سهم سرمایه در تأمین مالی سرمایه‌گذاری جدید
کشورهای تازه‌صنعتی شده	۳۰
کشورهای پیشرفته صنعتی	۶۰
ایران	۴

مأخذ: آمار منتشر شده صندوق بین‌المللی پول (IMF).

جدول ذیل بیانگر نسبت سرمایه ثابت ناخالص به تولید خالص داخلی در ایران می‌باشد. با توجه به اینکه جمعیت در ایران بین سال‌های (۱۳۸۸-۱۳۵۶) بیش از دو برابر شده اما سرمایه تنها (۳۷-۳۰) درصد افزایش یافته است.

جدول ۲. وضعیت سرمایه ثابت ناخالص به GDP در سال‌های (۱۳۸۸-۱۳۴۵)

شرح	۴۵-۵۶	۶۷	۷۳	۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
نسبت سرمایه ثابت ناخالص به GDP	۰/۳۱	۰/۱۸	۰/۲۳	۰/۲۹	۰/۳۸	۰/۳۶	۰/۳۶	۰/۳۷	۰/۳۷

مأخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه‌های آماری کشوری.

۱. تولید ناخالص داخلی.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

۵. چگونگی عرضه و تقاضای تسهیلات در بازار اقتصاد ایران

با توجه به منابع محدود بانک‌های دولتی و عدم وجود شرایط تشویقی و انگیزشی مناسب برای سرمایه‌گذاران و اذعان مقامات دولتی به حداقل شکاف ۲۵ درصدی بین پس‌اندازها و نیاز سرمایه‌گذاری و تفاوت نرخ سود تسهیلات در بازارهای رسمی و غیررسمی تقاضا برای استفاده از تسهیلات بانکی به‌ویژه بانک‌های دولتی که اغلب با نرخ دستوری دولت پرداخت می‌شود به‌شدت افزایش یافته است، به‌صورتی که به‌طور متوسط از هر پنج متقاضی فقط ۳ نفر قادر به دریافت تسهیلات مورد نظر خود می‌شوند.

وجود تفاوت فاحش سود تسهیلات در بازارهای رسمی و غیررسمی موجب ایجاد رانت برای برخی اشخاص گردیده که بعضاً فعال اقتصادی نبوده و این منابع را نیز اغلب در مسیری به جریان انداخته‌اند که با سیاست‌ها و اهداف دولت سازگاری چندانی ندارد.

گرچه اخذ تسهیلات از طریق سیستم بانکی دارای پیچیدگی و تشریفات و معطلی فراوان برای متقاضیان واقعی می‌باشد، اما برای اشخاص پیش‌گفته به دلایلی که بیان آن ضروت ندارد این مراحل نسبتاً آسان و بدون معطلی طی شده که می‌توان اذعان نمود بخش قابل توجهی از تسهیلات محدود بانک‌ها در اختیار این اشخاص قرار می‌گیرد.

۶. شاخص نسبت سپرده‌های دیداری به سپرده‌های غیر دیداری

یکی از شاخصه‌هایی که در نظام بانکی مبنای تحلیل اقتصاددانان رشد و توسعه قرار می‌گیرد، نسبت سپرده‌های دیداری[۱] به سپرده‌های غیر دیداری[۲] بانک است. این نسبت از آن جهت مهم است که سپرده‌های دیداری به‌عنوان ابزار یک بنگاه اقتصادی در خصوص کار و تولید محسوب می‌شوند. اگر روند این شاخص با نرخ فزاینده باشد نشان‌دهنده تمایل بیشتر به فعالیت اقتصادی است و برعکس هرچه این نسبت کاهش یابد نشان از انحراف اقتصاد به سمت فعالیت‌های واسطه‌ای، عدم سرمایه‌گذاری در تولید و تمایل به دریافت سود قطعی از نظام بانکی دارد.

جدول ۳. وضعیت شاخص دیداری به غیردیداری در سال‌های (۱۳۹۰-۱۳۸۴)

درصد

عنوان	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰
*کشور	۴۴	۴۰	۴۱	۲۷	۲۶	۴۴	۳۴
**خوزستان	۶۱	۶۷/۵	۵۷/۹	۴۳	۳۹/۹	۵۶	۴۳
**خراسان‌رضوی	–	–	–	–	–	۳۸	۴۴

*استخراج ماهنامه اقتصاد ایران بر اساس گزارش بانک مرکزی.

** نتایج تحقیق.

۱. سپرده‌های دیداری شامل سپرده جاری، وجوه اداره مصرف نشده، حواله عهده ما، مانده‌های مطالبه نشده، مشترک مشارکت‌مدنی، بستانکاران موقت و ... می‌باشد.

۲. سپرده‌های غیردیداری شامل کلیه سپرده‌های بانک بجز سپرده‌های دیداری می‌باشد (قرض‌الحسنه و سپرده‌های مدت‌دار).

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

این شاخص در استان خوزستان نشان‌دهنده روند نزولی فعالیت اقتصادی طی سال‌های (۱۳۸۸-۱۳۸۴) می‌باشد و همچنین نشان‌دهنده نقش و جایگاه بهتر استان خوزستان در فعالیت‌های تولیدی نسبت به کل کشور است. استان‌های خوزستان و خراسان از این نظر با نسبت نزدیک به ۴۴ درصد در سطح مطلوبی قرار دارند و از میانگین کشوری (معادل ۳۴ درصد) بالاترند؛ همچنین به‌ترتیب رتبه ۵ و ۴ کشور را پس از استان‌های بوشهر، کهگیلویه و کردستان به خود اختصاص داده‌اند.

۷. بررسی جایگاه اقتصادی استان خوزستان و استان خراسان‌رضوی

استان خوزستان به‌دلیل موقعیت جغرافیایی و ... از جایگاه ویژه‌ای در کشور برخوردار است. بر اساس حساب‌های اقتصادی استان در سال‌های ۱۳۸۹، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۳ تولید ناخالص داخلی به قیمت بازار استان خوزستان که معرف اندازه بازار یا قدرت اقتصادی منطقه می‌باشد به‌ترتیب برابر با ۲۲۴۵۰۶، ۳۶۷۶۸۹ و ۶۱۴۷۲۵ میلیارد ریال بوده که از این لحاظ پس از تهران رتبه دوم را به خود اختصاص داده است. سهم استان از تولید ناخالص داخلی (GDP) کل کشور در سال‌های مورد بررسی بین (۱۵-۱۳) درصد می‌باشد. بر اساس جدول ذیل از نظر سهم جمعیتی، استان با رقم حدود ۶ درصد رتبه پنجم را به خود اختصاص داده است. بنابراین استان خوزستان از نظر دو شاخص اقتصادی مهم از جایگاه مناسبی در کشور برخوردار می‌باشد. استان خراسان‌رضوی نیز از دیدگاه GDP در سال‌های مورد بررسی با دارا بودن ۵ درصد از تولید ناخالص داخلی رتبه چهارم را به خود اختصاص داده است که در جایگاه مناسبی قرار دارد. همچنین از نظر سهم جمعیتی با رقمی نزدیک به ۸ درصد رتبه دوم را به خود اختصاص داده است که قابل تأمل می‌باشد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

جدول ۴. وضعیت اقتصادی استان خوزستان و خراسان‌رضوی و جایگاه آنها در کشور

استان	تولید ناخالص داخلی به‌قیمت بازار (میلیاردریال)	سهم‌استان (درصد)	رتبه استان	سهم استان از جمعیت کشور	رتبه استان	تولید ناخالص داخلی به قیمت بازار (میلیاردریال)	سهم استان (درصد)	رتبه استان	سهم استان از جمعیت کشور	رتبه استان	تولید ناخالص داخلی به‌قیمت بازار (میلیاردریال)	سهم استان (درصد)	رتبه استان	سهم‌استان از جمعیت کشور (درصد)	رتبه استان
تهران	۳۸۵۹۲۸	۲۴/۹	۱	۱۸/۷	۱	۵۸۴۴۰۸	۲۴/۵۰	۱	۱۹/۰۴	۱	۱۳۳۹۹۶۸	۲۸	۱	۱۹	۱
خوزستان	۲۲۴۵۰۶	۱۴/۵	۲	۶/۱	۵	۳۶۷۶۸۹	۱۵/۴	۲	۶/۰۶	۵	۶۱۴۷۲۵	۱۳	۲	۶/۰۳	۵
اصفهان	۹۹۳۶۹	۶/۴	۳	۶/۵	۳	۱۴۴۶۹۳	۶/۰۸	۳	۶/۴۷	۳	۲۹۵۶۲۶	۶	۳	۶/۴	۳
خراسان‌رضوی	۷۶۴۸۳	۴/۹	۴	۷/۹	۲	۱۱۶۳۳۰	۴/۸۹	۵	۷/۹۳	۲	۲۴۵۲۴۳	۵	۴	۸	۲
فارس	۶۷۳۵۵	۴/۳۰	۵	۶/۲	۴	۹۸۳۲۵	۴/۱۳	۶	۶/۱۵	۴	۱۹۱۲۶۷	۴	۶	۶/۱۲	۴
ایلام	۱۱۲۷۵	۰/۷۳	۲۸	۰/۸	۳۰	۲۶۶۵۷	۱/۱۲	۲۲	۰/۷۷	۳۰	۴۸۸۷۸	۱	۲۳	۰/۷	۳۰
خراسان‌شمالی	۹۴۷۰	۰/۶۱	۲۹	۱/۲	۲۵	۱۵۵۰۵	۰/۶۵	۲۹	۱/۱۵	۲۶	۳۱۰۳۶	۰/۶	۳۰	۱	۲۶
چهارمحال‌وبختیاری	۹۱۴۶	۰/۵۹	۳۰	۱/۲	۲۶	۱۴۷۰۷	۰/۶۲	۳۰	۱/۲۲	۲۵	۳۱۹۵۵	۰/۶	۲۹	۱	۲۵
خراسان‌جنوبی	۶۶۷۷	۰/۴۳	۳۱	۰/۹	۲۸	۱۱۸۱۶	۰/۵۰	۳۱	۰/۹۰	۲۸	۲۴۴۱۹	۰/۵	۳۱	۰/۸	۲۷
کل کشور	۱۵۴۷۹۹۳	۱/۰۰		۱/۰		۲۳۸۱۰۳۹	۱		۱		۴۷۵۲۱۲۲	۱		۱	

مأخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه‌های آماری کشوری (۱۳۸۸، ۱۳۸۹و ۱۳۹۰)، تهران.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

۸. عملکرد ابزارهای تأمین مالی به تفکیک عقود اسلامی در ایران، استان‌های خراسان‌رضوی و خوزستان

تسهیلات قرض‌الحسنه اعطایی کشور طبق جداول (۵ و۶) در سال‌های (۱۳۹۱-۱۳۸۴) روند افزایشی داشته، اما سهم مانده تسهیلات به کل تسهیلات اعطایی بین (۵-۴) درصد و نوسانات آن اندک می‌باشد؛ این مسئله بیانگر سهم پایین مصارف ارزان در سیستم بانکی است. عقود مشارکتی که شامل مضاربه، مشارکت حقوقی، مشارکت مدنی، سرمایه‌گذاری مستقیم و سلف است نیز در سال‌های مورد بررسی رشد داشته و بالاترین سهم را بین دیگر ابزارهای تأمین مالی به خود اختصاص داده است. در این نوع عقود، بانک کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی را تأمین می‌کند و سرانجام در انتهای فعالیت مطابق قرارداد فیمابین با کارفرمای اقتصادی سود حاصل از فعالیت را تقسیم می‌کند.

در عقود مبادله‌ای (فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک و جعاله) بانک کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی را تأمین می‌کند. با این تفاوت که سود بانک پس از انعقاد قرارداد و پیش از انجام فعالیت اقتصادی معلوم و مشخص است و تحولات آتی و تغییرات احتمالی در وضعیت مالی فعالیت مزبور ارتباطی با سود و مطالبات بانک ندارد، بر اساس اطلاعات جداول (۵ و ۶) عقود مبادله‌ای در رتبه دوم از نظر تأمین منابع مالی قرار دارد و نوسانات کاهشی و افزایش آن بیشتر است. خرید دین به‌عنوان یکی از عقود اسلامی مبتنی بر بانکداری بدون ربا سهم ناچیزی در تأمین مالی بانکی بر عهده دارد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

جدول ۵. عملکرد ابزارهای تأمین مالی به تفکیک عقود اسلامی در ایران سال‌های (۱۳۹۱-۱۳۸۴)

سال	تسهیلات قرض‌الحسنه			عقود مشارکتی	
	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی	رشد سالانه (درصد)	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی	رشد سالانه
۱۳۸۴	۳۶۵۸۱	۴/۴	۲۷	۱۹۵۲۷۲	۲۶/۹۵	–
۱۳۸۵	۴۰۷۸۹	۴	۱۲	۳۵۷۱۲۷	۳۰/۵	۸۲/۸۹
۱۳۸۶	۵۱۰۱۳	۳/۲	۲۵	۵۰۳۰۹۶	۳۱/۲	۴۰/۸۷
۱۳۸۷	۶۳۶۹۰	۴/۴	۲۵	۵۲۶۷۰۸	۲۹/۱	۴/۶۹
۱۳۸۸	۹۳۸۰۸	۴/۴	۴۷	۷۸۳۲۸۲	۳۶/۸	۴۸/۷۱
۱۳۸۹	۱۰۴۷۶۲	۴/۶	۲۳	۱۲۸۳۳۰۰	۵۷	۶۳/۸۴
۱۳۹۰	۱۵۹۸۵۹	۵/۷	۵۲/۵۹	۱۵۱۷۲۰۰	۵۵/۴	۱۸/۲۳
۱۳۹۱	۲۱۹۵۳۲	۵/۳	۳۷/۳۳	۲۰۱۹۶۹۵	۴۶	۲۳/۱۲
سال	عقود مبادله‌ای			خرید دین		
	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی	رشد سالانه	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات اعطایی (درصد)	رشد سالانه
۱۳۸۴	۳۱۴۲۳۳	۶۰	–	۱۰۶۵	۰/۱۲	–
۱۳۸۵	۶۶۲۵۱۶	۵۶/۱	۱۱۰/۸۴	۲۰۰۱	۰/۱۶	۸۷/۸۹
۱۳۸۶	۸۷۹۲۸۵	۵۴/۸	۳۲/۷۲	۲۲۳۰	۰/۱۳	۱۱/۴۴
۱۳۸۷	۹۱۲۰۹۴	۵۰/۷	۳/۷۳	۵۰۵۲	۰/۲۸	۱۲۶/۵۵
۱۳۸۸	۶۶۳۶۲۹	۳۱/۲	-۲۷/۲۴	۹۰۴۵	۰/۴۲	۷۹/۰۴
۱۳۸۹	۱۰۷۸۳۰۰	۴۸	۶۲/۴۹	۳۷۵۳۸	۱/۶	۳۱۵/۰۱
۱۳۹۰	۱۲۳۷۳۰۰	۴۵	۱۴/۷۵	۲۳۲۱۴	۰/۹۰	-۳۸/۱۶
۱۳۹۱	۱۴۹۲۸۱۸	۳۴/۶	۲۰/۶۵	–	–	

مأخذ: معاونت امور اقتصادی دفتر مدلسازی و مدیریت اطلاعات اقتصادی، (۱۳۹۰ و ۱۳۸۹) و نتایج تحقیق.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

جدول ۶. جدول مقایسه‌ای عملکرد ابزارهای تأمین مالی در استان‌های منتخب و کل کشور

منطقه	عقود	۱۳۸۹		۱۳۹۰		۱۳۹۱	
		رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات (درصد)	رقم (میلیارد ریال)	سهم از کل تسهیلات
کل کشور	عقود مبادله‌ای	۱۰۷۸۳۰۰	۴۸	۱۲۳۷۳۰۰	۴۵	۱۴۹۲۸۱۸	۴۴/۶
	عقود مشارکتی	۱۲۸۳۳۰۰	۵۷	۱۵۱۷۲۰۰	۵۵/۴	۲۰۱۹۶۹۵	۴۶
	قرض‌الحسنه	۱۰۴۷۶۲	۴/۶	۱۵۹۸۵۹	۵/۷	۲۱۹۵۳۲	۵/۳
	خرید دین	۳۷۵۳۸	۱/۶	۲۳۲۱۴	۰/۹۰	–	–
استان خوزستان	عقود مبادله‌ای	۲۰۰۱۲	۳۳	۲۱۳۸۵	۳۱	۶۹۱۳۹	۵۵
	عقود مشارکتی	۲۲۶۹۴	۳۸	۲۴۴۰۷	۳۵	۴۳۰۳۹	۳۶
	قرض‌الحسنه	۴۶۶۲	۷/۸	۶۸۴۶	۹/۹	۹۸۴۳	۸/۴
	خرید دین	۱۴	۰/۰۲	۳۷	۰/۰۵	–	–
استان خراسان‌رضوی	عقود مبادله‌ای	۲۲۱۱۴	۲۸	۲۳۶۰۲	۲۳	۵۵۱۸۶	۴۲
	عقود مشارکتی	۳۲۴۰۴	۴۱	۴۳۸۱۳	۴۲	۶۳۰۲۷	۴۸
	قرض‌الحسنه	۶۲۱۶/۹	۸	۱۰۱۲۱	۹/۹	۹۷۴۳	۷/۵
	خرید دین	۳۳۶	۰/۴	۲۳۸	۰/۲	۲۴۲	۰/۱۸

مأخذ: معاونت امور اقتصادی دفتر مدلسازی و مدیریت اطلاعات اقتصادی، (۱۳۹۰ و ۱۳۸۹) و نتایج تحقیق.

۹. بررسی شاخص‌های اقتصادی عملکرد بانکی در استان خوزستان و خراسان‌رضوی و مقایسه آن با سایر استان‌ها

بر اساس اطلاعات جداول (۷ و ۸)، میزان کل سپرده های کشور ۲۷۷۴۷۱۳ میلیارد ریال بوده که استان خوزستان و خراسان به‌ترتیب سهم ۴ و ۴/۵ درصدی و در این زمینه رتبه پنجم و سوم را در کشور به خود اختصاص داده‌اند. سپرده‌های اصلی[۱] و مؤثر در این استان‌ها که شامل سپرده‌های قرض‌الحسنه و مدت‌دار می‌باشد برای خوزستان (سهم ۶۵ درصدی) و برای خراسان (۷۴ درصدی) را از کل سپرده‌ها به خود اختصاص داده است و در سطح مطلوبی جهت اعطای تسهیلات به بخش خصوصی قرار دارد و در سطح نزدیک به میانگین کشوری می‌باشد. رتبه استان‌های خوزستان وخراسان در این شاخص به‌ترتیب ۲۸ و ۱۰ می‌باشد.

بر اساس شاخص نسبت تسهیلات به سپرده بانک‌های دولتی، بانک‌های دولتی در استان معادل ۷۰ درصد از سپرده‌های جذب شده را تسهیلات پرداخت کرده‌اند که از میانگین کشوری (۱۰۰ درصد) پایین‌تر می‌باشد

۱. سپرده‌های اصلی شامل سپرده‌های قرض‌الحسنه و سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت و بلندمدت می‌باشد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

و در بین کلیه استان‌ها رتبه ۳۰ را به خود اختصاص داده است. همچنین استان خراسان با نسبت ۸۷ درصد در رده ۲۶ کشور قرار دارد.

در پایان سال ۱۳۹۱، شاخص نسبت تسهیلات به سپرده در استان‌های خوزستان و خراسان‌رضوی به‌ترتیب ۵۹ درصد و ۷۵ درصد می‌باشد که در مقایسه با میانگین کشوری (۸۹ درصد) در جایگاه نامناسبی قرار دارد.

با توجه به تسهیلات اعطایی به تفکیک بخش‌های اقتصادی، استان خوزستان در زمینه شاخص نسبت تسهیلات اعطایی هر بخش به کل سپرده، علیرغم میزان منابع بالای بانکی (رتبه ۵ در کشور) بخش‌های کشاورزی، ساختمان و مسکن و بازرگانی و خدمات، صنعت و معدن و صادرات رتبه ۲۵، ۲۸، ۳۱، ۲۷ و ۳۰ کشور را به خود اختصاص داده است. با توجه به موقعیت استراتژیک استان این نسبت‌های بسیار نامناسب می‌باشند.

استان خراسان نیز علیرغم میزان سپرده‌های بالای بانکی (رتبه ۴ در کشور) به‌ترتیب در کشاورزی، ساختمان و مسکن و بازرگانی و خدمات، صنعت و معدن و صادرات رتبه ۲۵، ۲۷، ۱۵، ۲۶ و ۷ را به خود اختصاص داده است.

جدول ۷. مقایسه شاخص نسبت تسهیلات به سپرده در استان‌های خراسان‌رضوی و خوزستان در کل کشور تا پایان اسفند ماه سال ۱۳۹۰

استان	خراسان‌رضوی	خوزستان
مانده کل سپرده‌ها	۱۲۸۲۶۲۱۱۰	۱۱۰۳۶۶۹۶۱
رتبه در کشور	۴	۵
تسهیلات بخش کشاورزی	۱۲۲۱۲۰۶۴	۱۱۹۷۵۹۹۳
نسبت تسهیلات بخش کشاورزی به سپرده‌ها	۰/۱۰	۰/۱۱
رتبه در کشور	۲۷	۲۵
صنعت و معدن	۲۴۴۱۱۵۴۹	۱۲۳۷۴۶۱۶
نسبت تسهیلات بخش صنعت و معدن به سپرده‌ها	۰/۱۹	۰/۱۱
رتبه در کشور	۱۵	۲۷
ساختمان و مسکن	۳۶۰۸۹۵۵۲	۲۴۵۵۲۷۱۹
نسبت تسهیلات بخش ساختمان و مسکن به سپرده‌ها	۰/۲۸	۰/۲۲
رتبه در کشور	۲۵	۲۸
صادرات	۱۷۱۱۳۵۳	۲۵۵۴۲۵
نسبت تسهیلات بخش صادرات به سپرده‌ها	۰/۰۱	۰/۰۰۲۳
رتبه در کشور	۷	۳۰
بازرگانی و خدمات و سایر	۲۷۷۰۵۴۹۷	۱۹۵۶۴۰۵۸
نسبت تسهیلات بخش بازرگانی و خدمات به سپرده‌ها	۰/۲۲	۰/۱۸
رتبه در کشور	۲۶	۳۱

مأخذ: معاونت امور اقتصادی دفتر مدلسازی و مدیریت اطلاعات اقتصادی، (۱۳۹۰ و ۱۳۸۹) و نتایج تحقیق.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

جدول ۸. مقایسه عملکرد بانک‌های دولتی استان‌ها بر اساس شاخص نسبت تسهیلات به سپرده در پایان سال ۱۳۹۰

	مانده سپرده‌ها			مانده تسهیلات			شاخص	
استان	جمع کل	سهم درصد	رتبه	جمع کل	سهم درصد	رتبه	نسبت تسهیلات به سپرده	رتبه
ایلام	۹۵۲۷	۰/۳۴	۳۱	۱۸۵۷۶	۰/۶۵	۲۹	۱/۹۵	۱
کهگیلویه	۸۱۱۲	۰/۲۹	۳۲	۱۴۱۲۹	۰/۵۰	۳۲	۱/۷۴	۲
کرمانشاه	۲۹۵۳۴	۱/۰۶	۱۹	۵۰۷۳۷	۱/۷۸	۱۱	۱/۷۲	۳
اردبیل	۱۶۴۳۶	۰/۵۹	۲۸	۲۶۸۹۴	۰/۹۵	۲۲	۱/۶۴	۴
گلستان	۳۰۱۹۲	۱/۰۹	۱۸	۴۹۰۴۴	۱/۷۲	۱۲	۱/۶۲	۵
لرستان	۲۱۱۵۰	۰/۷۶	۲۴	۳۳۶۲۳	۱/۱۸	۱۸	۱/۵۹	۶
سمنان	۱۷۱۹۱	۰/۶۲	۲۷	۲۶۵۸۲	۰/۹۳	۲۳	۱/۵۵	۷
خراسان‌شمالی	۱۰۷۰۵	۰/۳۹	۳۰	۱۶۳۷۸	۰/۵۸	۳۰	۱/۵۳	۸
مازندران	۷۲۹۲۳	۲/۶۳	۷	۱۰۸۱۴۹	۳/۸۰	۳	۱/۴۸	۹
آذربایجان‌غربی	۴۰۹۱۵	۱/۴۷	۱۲	۵۶۱۱۴	۱/۹۷	۱۰	۱/۳۷	۱۰
قزوین	۲۸۲۸۹	۱/۰۲	۲۱	۳۸۳۳۹	۱/۳۵	۱۵	۱/۳۶	۱۱
گیلان	۴۶۹۱۷	۱/۶۹	۱۰	۶۲۱۰۷	۲/۱۸	۹	۱/۳۲	۱۲
زنجان	۲۲۵۱۹	۰/۸۱	۲۳	۲۹۲۴۶	۱/۰۳	۲۱	۱/۳۰	۱۳
چهارمحال و بختیاری	۱۸۶۰۱	۰/۶۷	۲۶	۲۳۰۳۰	۰/۸۱	۲۷	۱/۲۴	۱۴
خراسان‌جنوبی	۱۲۴۸۰	۰/۴۵	۲۹	۱۵۳۷۲	۰/۵۴	۳۱	۱/۲۳	۱۵
کردستان	۱۹۹۵۴	۰/۷۲	۲۵	۲۳۴۲۸	۰/۸۲	۲۶	۱/۱۷	۱۶
همدان	۲۷۱۵۰	۰/۹۸	۲۲	۳۱۸۵۶	۱/۱۲	۱۹	۱/۱۷	۱۷
تهران	۱۳۴۶۰۷۵	۱/۲۰	۱	۱۳۵۲۴۲۷	۱/۳۶	۱	۱/۰۰	۲۲
یزد	۴۰۸۸۵	۱/۴۷	۱۳	۴۶۷۳۵	۱/۶۴	۱۳	۱/۱۴	۱۹
آذربایجان‌شرقی	۷۷۹۴۹	۲/۸۱	۶	۸۶۸۱۴	۳/۰۵	۶	۱/۱۱	۲۰
مرکزی	۳۳۹۰۷	۱/۲۲	۱۵	۳۵۵۴۳	۱/۲۵	۱۷	۱/۰۵	۲۱
هرمزگان	۳۵۴۰۰	۱/۲۸	۱۴	۳۵۵۸۷	۱/۲۵	۱۶	۱/۰۱	۲۲
کرمان	۷۰۷۵۸	۲/۵۵	۸	۶۷۶۸۸	۲/۳۸	۸	۰/۹۶	۲۳
قم	۳۱۴۸۱	۱/۱۳	۱۷	۲۹۶۷۱	۱/۰۴	۲۰	۰/۹۴	۲۴
البرز	۵۱۴۶۵	۱/۸۵	۹	۴۶۳۵۱	۱/۶۳	۱۴	۰/۹۰	۱۵
خراسان‌رضوی	۱۲۴۵۲۶	۴/۴۹	۳	۱۰۷۸۶۲	۳/۷۹	۴	۰/۸۷	۲۶
اصفهان	۱۸۹۱۴۵	۶/۸۲	۲	۱۶۲۰۰۱	۵/۶۹	۲	۰/۸۶	۲۷
بوشهر	۳۱۵۳۵	۱/۱۴	۱۶	۲۶۰۶۲	۰/۹۲	۲۴	۰/۸۳	۲۸
فارس	۱۲۳۹۲۱	۴/۴۷	۴	۱۰۱۲۹۵	۳/۵۶	۵	۰/۸۲	۲۹
خوزستان	۱۱۲۲۸۰	۴/۰۵	۵	۷۸۴۵۹	۲/۷۶	۷	۰/۷۰	۳۰
سیستان	۲۹۰۲۳	۱/۰۵	۲۰	۲۰۱۲۰	۰/۷۱	۲۸	۰/۶۹	۳۱
مناطق آزاد	۴۳۷۶۸	۱/۵۸	۱۱	۲۴۶۹۳	۰/۸۷	۲۵	۰/۵۶	۳۲
جمع کل	۲۷۷۴۷۱۳	۱۰۰/۰۰	–	۲۸۴۴۹۰۹	۱۰۰/۰۰		۱/۰۳	

مأخذ: معاونت امور اقتصادی دفتر مدلسازی و مدیریت اطلاعات اقتصادی، (۱۳۹۰ و ۱۳۸۹) و نتایج تحقیق.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

۱۰. بررسی جایگاه استان‌های خوزستان از نظر شاخص نسبت تسهیلات به سپرده در کل کشور با توجه به سری زمانی (۱۳۹۱-۱۳۸۳)

بین تمام استان‌هایی که تا حدودی همتراز با استان خوزستان و خراسان‌رضوی می‌باشند استان‌های مازندران، گیلان، کهگیلویه، مرکزی، آذربایجان‌شرقی و ... علیرغم دارا بودن میزان کم منابع بانکی، سطح بالای شاخص نسبت تسهیلات به سپرده را به خود اختصاص داده‌اند و استان خوزستان و خراسان‌رضوی در این زمینه در جایگاه مناسبی در دو بخش بانک‌های تجاری و تخصصی استان قرار ندارند. به‌طورکلی در دامنه نوسان ۳۱-۲۵ و ۲۶-۲۱ قرار دارند. همچنین لازم به ذکر است استان‌هایی چون ایلام، اردبیل و همدان که از نظر سهم در تولید ناخالص داخلی و جمعیت قابل‌مقایسه با استان‌های مزبور نیستند از نظر شاخص تسهیلات به سپرده در جایگاه بهینه قرار دارند.

جدول ۹. مقایسه رتبه استان‌های منتخب از نظر شاخص نسبت تسهیلات به سپرده در سال‌های (۱۳۹۱-۱۳۸۳)

نام استان	۱۳۸۳	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱
خوزستان	۲۶	۲۵	۲۵	۲۸	۳۱*	۳۰	۳۱
اصفهان	۱۸	۲۷	۲۷	۲۵	۲۶	۲۹	۲۷
تهران	۱۶	۲۰	۲۳	۲۱	۲۱	۲۲	۲۲
ایلام	۱	۲	۲	۱	۱	۱	۱
اردبیل	۳	۴	۴	۳	۴	۸	۳
خراسان‌رضوی	۲۱	۲۱	۲۱	۲۴	۲۵	۲۶	۲۵
همدان	۲۲	۱	۱۱	۱۳	۱۴	۱۶	۱۷
سیستان و بلوچستان	۲۸	۳۰	۳۰	۳۰	۲۷	۳۱	۳۰
قم	۲۴	۲۴	۲۴	۲۷	۲۳	۲۳	۲۳
قزوین	۱۷	۱۶	۱۴	۱۴	۱۳	۱۰	۷
مازندران	۱۳	۱۰	۱۰	۱۰	۱۱	۹	۱۰

* رتبه آخر در کشور.

مأخذ: معاونت امور اقتصادی دفتر مدلسازی و مدیریت اطلاعات اقتصادی (۱۳۹۰ و ۱۳۸۹)، آمار منتشر شده معاونت امور بانکی و بیمه وزارت اقتصاد و دارایی (۱۳۸۸-۱۳۸۳) و نتایج تحقیق.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

۱۱. نتیجه‌گیری

با توجه به قانون بانکداری بدون ربا بانک‌ها می‌توانند بر اساس عقود مبادله‌ای و مشارکتی تسهیلات خود را پرداخت کنند. عقود مبادله‌ای عقودی با بازدهی ثابت هستند که نرخ سود تسهیلات در قالب آنها می‌تواند نرخ ثابتی باشد. در عقود مشارکتی در انتهای فعالیت سود حاصل بین وام‌گیرنده و بانک تقسیم می‌شود. بررسی‌ها در کل کشور نشان‌دهنده این مسئله مهم است که سهم عقود مشارکتی روند صعودی داشته و از ۲۶ درصد در سال ۱۳۸۴ به ۵۰ درصد در سال ۱۳۸۹ رسیده و سال‌های بعد با نوسان همراه بوده است. فروش اقساطی به‌عنوان یکی از عقود مبادله‌ای بیشترین سهم را در ابزارهای تأمین بانک دارد که ناشی از سهولت کاربرد این عقود در بانک‌هاست. همچنین تسهیلات قرض‌الحسنه اعطایی کشور در سال‌های (۱۳۹۱-۱۳۸۴) روند افزایشی داشته اما سهم مانده تسهیلات به کل تسهیلات اعطایی بین (۵-۴) درصد و نوسانات آن اندک می‌باشد، این مسئله بیانگر سهم پایین مصارف ارزان در سیستم بانکی است.

در استان خوزستان و خراسان‌رضوی سهم عقود مبادله‌ای و مشارکتی در حال افزایش می‌باشد که البته در استان خوزستان عقود مبادله‌ای در سال‌های (۱۳۹۱-۱۳۸۹) در دامنه نوسان (۵۵-۳۱) و استان خراسان در دامنه نوسان (۴۲-۲۳) قرار دارد. همچنین عقود مشارکتی استان‌های خوزستان و خراسان به‌ترتیب در دامنه‌های نوسان (۳۸-۳۵) و (۴۸-۴۱) قرار دارند. علاوه بر این سهم تسهیلات قرض‌الحسنه اعطایی در استان خوزستان و خراسان در دامنه نوسان (۱۰-۷) درصد قرار دارد.

نتایج تحلیل و بررسی چگونگی تجهیز منابع بانکی در تأمین مالی طرح‌های سرمایه‌گذاری دو استان خراسان‌رضوی و خوزستان نشان می‌دهد استان‌های مزبور در مقایسه با استان‌هایی که از نظر تولید ناخالص داخلی و یا اندازه بازار و همچنین سهم جمعیتی با این استان‌ها نسبتاً همتراز یا پایین‌تر می‌باشند جایگاه بسیار ضعیفی را به خود اختصاص داده‌اند، به‌طوری‌که علیرغم برخوردار بودن از سطح بالای منابع بانکی (مانده سپرده‌ها) در دو بخش بانک‌های تجاری و تخصصی، شاخص نسبت تسهیلات به سپرده‌ها در سال‌های مورد بررسی (۱۳۹۱-۱۳۸۳) در استان خوزستان بین (۳۱-۲۵) در نوسان بوده و در استان خراسان بین (۲۵-۲۱) تغییر کرده است که این امر می‌تواند به‌شدت در روند تجهیز منابع مالی طرح‌های اشتغالزا و سرمایه‌گذاری این استان اختلال ایجاد کند. در سال ۱۳۹۱ شاخص نسبت تسهیلات به سپرده در استان‌های خوزستان و خراسان‌رضوی به ترتیب ۵۹ درصد و ۷۵ درصد است که نسبت به میانگین کشوری (۸۹ درصد) پایین‌تر می‌باشد.

بر اساس نتایج بررسی عملکرد سیستم بانکی با استناد به آمار معاونت امور بانکی و بیمه وزارت اموراقتصادی ودارایی در بین تمام استان‌هایی که تا حدودی همتراز با استان خوزستان و خراسان‌رضوی می‌باشند،

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

استان‌های مازندران، گیلان، کهگیلویه، مرکزی، آذربایجان‌شرقی و ... علیرغم دارا بودن میزان کم منابع بانکی سطح بالای شاخص نسبت تسهیلات به سپرده را به خود اختصاص داده‌اند و استان خوزستان و خراسان‌رضوی در این زمینه در جایگاه مناسبی در دو بخش بانک‌های تجاری و تخصصی استان قرار ندارند.

با توجه به اهمیت ویژه چگونگی تأمین و تجهیز منابع طرح‌های سرمایه‌گذاری در استان‌های مزبور ضروری است نسبت به تدوین رویکردی نوین در زمینه تجهیز منابع بانکی در راستای تأمین تعهدات این استان‌ها درجهت تحقق راهبردی‌ترین اقدامات اقتصادی دولت اقدام گردد. در صورت ادامه روند کنونی شاهد کاهش پروژه‌های اشتغالزا و سرمایه‌گذاری در این مناطق خواهیم بود.

منابع

آمار منتشر شده صندوق بین‌المللی پول (IMF).

امیدی‌نژاد، محمد (۱۳۸۷)، *گزارش عملکرد نظام بانکی کشور*، تهران: مؤسسه عالی بانکداری، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

مجتهد، احمد (۱۳۸۷)، *پول و بانکداری و نهادهای مالی*، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

محرابی، لیلا (۱۳۹۰)، "عملکرد ابزارهای تأمین مالی در نظام بانکداری بدون ربا در ایران"، *مجله تازه‌های اقتصاد*، سال ۹، شماره ۱۳۲.

مرکز آمار ایران، سالنامه‌های آماری کشوری (۱۳۹۰-۱۳۸۸)، تهران.

معاونت امور اقتصادی دفتر مدلسازی و مدیریت اطلاعات اقتصادی (۱۳۹۰ و ۱۳۸۹)، نماگرهای مالی و اقتصادی استان‌های کشور.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-16]